

5. Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко, В. В. Куйбіди. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.

6. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – Т. 1. – С.-Петербург, 1872. – 468 с.

7. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, London : The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

УДК 811.161.2'373.7

О. Л. Заверющенко

*Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Концепти слави й честі в українському весільному концептуальному полі

Заверющенко О. Л. Концепти слави й честі в українському весільному концептуальному полі.

У статті досліджуються концепти слави й честі в українському весільному концептуальному полі. На матеріалі фольклорних записів, діалектних словників, творів художньої літератури аналізується динаміка розвитку названих концептів, зокрема проводиться етимологічний аналіз лексем слава й честь, з'ясовуються їхні значення. Простежується зв'язок концептів слава й честь з іншими весільними концептами, такими, як пам'ять, воля, а також іншими моральними поняттями – сорому, чесності, безчестя. Визначається роль і місце цих концептів в українському весільному концептуальному полі.

Ключові слова: концепт, українське весілля, слава, честь, обряд.

Заверющенко О. Л. Концепты славы и чести в украинском свадебном концептуальном поле.

В статье исследуются концепты славы и чести в украинском свадебном концептуальном поле. На материале фольклорных записей, диалектных словарей, произведений художественной литературы анализируется динамика развития названных концептов, в частности проводится этимологический анализ лексем слава и честь, выясняются их значения. Прослеживается связь концептов слава и честь с другими свадебными концептами, такими, как память, воля, а также другими моральными понятиями – стыда, честности, бесчестия. Определяется роль и место этих концептов в украинском свадебном концептуальном поле.

Ключевые слова: концепт, украинская свадьба, слава, честь, обряд.

Zaveriushchenko O. L. Concepts of glory and honour in Ukrainian wedding's conceptual field.

In this article are investigated concepts of glory and honour in Ukrainian wedding's conceptual field which include concepts connected with wedding realities, participants of wedding action, moral categories and so on. The base of concepts consolidation are established in the article in common subgroup "Moral principles of behavior". On material of folklore records, dialectal dictionaries and dictionaries of modern Ukrainian, works of fiction the dynamics of development of the adopted concepts is analysed. Etymological analysis of lexemes glory and honour is conducted and their meanings are cleared up. Connection of concept glory is traced with other wedding concepts such as memory, will. Concept honour is connected with other moral principals as shame, honesty, chastity.

Great attention is paid to filling of the mentioned concepts by the morals which are intended for unmarried young people. These concepts are recommended by Ukrainian folk morals. A role and place of these concepts are defined in the Ukrainian wedding conceptual field for forming of the idea of pre-wedding normative young people's behavior, society moral principles, it's reaction to violation of Ukrainian folk morals.

Keywords: concept, Ukrainian wedding, glory, honour, ceremonies.

Концепти слави й честі, як і концепти совісті, гідності тощо, входять до українського весільного концептуального поля. Вербальне вираження названих понять перебуває в площині уявлень про моральну поведінку людини, у тому числі незаміжньої дівчини та хлопця, а також молодих. Під весільним концептуальним полем ми розуміємо сукупність концептів, які стосуються не тільки власне весільних обрядодій, але й дошлюбних стосунків молоді.

Українські та закордонні вчені (Т. Бернштам, М. Бігусяк, В. Борисенко, Хв. Вовк, Е. Гаврилюк, Б. Грінченко, О. Гура, Н. Здорова, П. Литвинова-Бартош, І. Магрицька, О. Потебня, П. Романюк, М. Сумцов, В. Ужченко, В. Шевченко та ін.) присвятили свої дослідження весільним концептам, більшою мірою пов'язаним з весільними реаліями (піч, рушник, коровай) або учасниками весілля (батько, мати, князь, княгиня, дружка), меншою мірою увагу було приділено таким концептам, як щастя, доля, любов, слава, честь тощо, що групуються навколо моральних якостей людини. Вивчення останніх являє собою необхідний

елемент аналізу архітектоники українського весільного дійства в усій його красі та багатстві, а також допомагає глибше зазирнути у важливий для українців звід правил поведінки й моральних засад життя – звичаєве право. Це зумовлює мету нашої статті – дослідити концепти слави та честі в українському весільному концептуальному полі. Завданнями розвідки є: 1) з'ясувати динаміку розвитку названих концептів; 2) простежити зв'язок концептів *слава* й *честь* з іншими весільними концептами; 3) визначити роль і місце концептів *слава* й *честь* в українському весільному концептуальному полі.

Лексема «слава» походить з праслов. **slava* від **slovŏ*, **slŭti* «говорити, слухати», зокрема «робити так, щоб хтось став предметом спільних розмов, щоб було що про нього слухати» (пор. д.-рус. *слуту* «називатися, славитися»; чес. **slouti* «мати славу, бути відомим») [9:382]. Слово *честь* прийшло з д.-рус. *чьсть* «честь, пошана» ← праслов. **čьstь* «пошана, повага, яке утворилося з і.-с. **ket* «помічати, розуміти» (пор. з і.-с. **kētas* «думка, бажання», *cētati* «дотримується, помічає, думає, пізнає, розуміє») [9:482].

На сучасному етапі розвитку мови термін *слава* має такі значення: 1. Широка популярність як свідчення загального схвалення, визнання чийось заслуг, таланту, доблесті і т. ін.; ім'я. 2. Загальна думка про кого-, що-небудь; репутація. 3. Чутка, звістка про кого-, що-небудь; прослава. 4. Вигук, який виражає схвалення, визнання і т. ін. [5:3:321–322]. *Честь* у сучасній українській мові означає: 1. Сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці. 2. Повага, пошана, визнання кого-, чого-небудь. 3. Те, що дає право на шану, повагу, визнання. 4. Той, хто (те, що) є характеристикою величчя, гордості якогонебудь місця, середовища і т. ін. [5:3:763]. Як бачимо, обидва поняття мають спільне значення «визнання», етимологічний аналіз доводить, що їх об'єднує також значення «пошана, честь».

Поняття слави сформувалося в українців на базі значення широкого розголосу про щось таке, яке викликає повагу, захоплення. У народній творчості *слава*, *славитися* асоціюються із зовнішніми ознаками та розумовими здібностями людини, які привертають до себе увагу, набувають розголосу: *Не хвалися красою, а слався розумом* [6:37]; *Хороша жінка – мужеві слава, а лиха – згуба* [6:98]. Честь сприймається як найвища моральна чеснота людини, яка прирівнюється до гідності, совісті та ін. якостей. При цьому важливим є те, що народна мудрість спрямована на виховання, перш за все, молоді людини: *Шануй честь змолоду, а одержу знову* [6:47]; *Лучче честь, ніж безчестя* [6:84]; *Хто утратив стид, той утратив честь* [6:367]. Прикметною є близькість концептів *честь* і

слава в народному повчанні: *Кому честь, тому й слава* [6:367]; *Зійшов ні в честь, ні в славу* [6:366]. Однак слава й честь не ідентичні поняття, оскільки слава – це не якість людини, а та думка про особистість, яка формується внаслідок дотримання нею моральності, у тому числі й чесної поведінки. Слава може бути близькою й до безчестя, тобто втрати сумління: *Багатство і слава не загоять ушкодженого сумління* [6:367].

Первісно слава сприймається як щось позитивне, те, що створює імідж, репутацію людини. Так, краса дівчини як один з неодмінних компонентів зовнішності українських дівчат у цілому й харківських зокрема лягла в основу образності виразів *дівчата на славу красиві* [1:319]; *...гончарівські дівчата не виходять з слави* [1:320]. Звертає на себе увагу «наявність» слави як необхідної передумови формування образу повнолітньої, готової до одруження молоді людини. В одній з купальських пісень, яка насичена шлюбними мотивами, знаходимо вказівку на те, що *славний* (*славна*) як похідні від слави – це готові до ініціації молоді люди, оскільки в період групового умикання дівчини купальський обряд водночас був і весільним: *Тонкий, невисокий дубок. – А той славний той Семенко парубок. Тонка невисока ліщина, Там то славна Марійка дівчина – Коли б мені ту ліщину зрубать, Коли б мені ту Марійку узять...* [3:13].

Слава начебто ореол оточує молоді людину, яка досягає шлюбного віку, тому важливим є зуміти зберегти її, що рівнозначно збереженню честі. Старий Наум Дрот з повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся», ховаючи дочку, яка померла незаміжною, каже: *збираюсь тепер поховати її дівуваннячко, як закон велить і як її слава заслужила* [1:108]. Слава прирівнюється до високоморальної поведінки, її можна *заслужити* шляхом дотримання звичаєвого права українців, що знаходить своє вербальне вираження у виразі *закон велить*.

Відсутність дітей бездітні люди сприймають як відсутність слави, перерваний зв'язок їхніх душ з людським світом: *не буде нам ні слави, пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне?* [1:45]. Концепт слави пов'язаний з концептом пам'яті. Пізніше в лексичному значенні терміна *слава* з'явилася нова сема «розголос про негативне». Зокрема, дівчина, дбаючи про свою репутацію, каже: *...хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде?* [1:69]. У зв'язку з цим можна говорити про те, що на основі первинного значення номінації *слава* розвинулося нове значення «репутація, загальна думка про когось, щось». На цьому етапі лексема *слава* стала синонімічною лексемі *честь*: *присяглася своєю славою* [1:314]. Таке дозволля молоді, як вечорниці, часто засуджувалося як небезпечне для втрати честі дівчиною: *чи мало ж то своєї слави*

загубили, ходячи на тую погань... [1:41]. Отже, славу можна загубити. Слава може вимірюватися, прислівник *мало* вказує на необхідність дбати про неї, як про щось святе. Близьким за значенням до попереднього виразу є фразеологізм *добула слави* [1:310] теж з негативною конотацією, при цьому можна зіставити антонімічні дієслівні компоненти *загубили* – *добула*. Дієслівні компоненти *підє, добула* в стійких сполученнях *слава підє, добула слави* підкреслюють градацію засудження ненормативної поведінки дівчини.

Утрата чеснот уважалася не просто небезпечною для людини, а й для всього роду. Тому героїня повісті «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка відмовляє хлопцеві в одруженні на підставі того, що сама вона не гідна цього: *не остиджу ніколи твоєї слави, не запакочу твоєї сім'ї й роду* [1:309]. Слава персоніфікується, її, як і людину, можна *остидити*. Зіпсовану репутацію, тобто честь, дівчини-покритки важко відновити: *от така їй честь була* [1:310], *а тепер яка тобі честь* [1:310]. Для цього Петро, герой названої повісті, хоче одружитися з такою дівчиною, усиновити її дитину, щоб *покрити її славу: покрій свою славу, дай йому батька, а матері сина* [1:309]; *хотів покрити твою славу, хотів показати людям, що вони неправедно осуждають* [1:313]. Її мати також прагне відновити честь доньки: *дуже хотіла, щоб ще на своєму віку побачити моєї Оксаночки славу покритую* [1:314]. Заплямовані честь і слава в народній уяві *не повертаються: вернути мою славу ніяк вже не можна* [1:313].

Не викликає сумніву, що *покрити славу* походить від того, що лексема *слава* набула ще одного значення – «коса дівчини» як її окраса, як знак незайманості, символ дівочої честі: *ось де моя слава, – сказала Оксана і вийняла платочок з своєю косою* [1:313]; *закопала свою славу, свою дівочую косу, свою волю, до суду, до віку* [1:313]. *Покрити славу* – це покрити голову дівчини, що означає «одружитися». Увагу акцентовано на тому, що слава й честь протиставляються сорому: *ти... хотів мене узяти, покрити мій стид і сором, увести мене меж чесних людей* [1:313]. Покритка вже не має права ходити з непокритою головою, тому для неї коса – святиня, це її загублена слава. Покритка Оксана *закопує славу* не тільки в буквальному значенні, зариваючи косу в землю, вона прощається таким чином зі своєю дівочою честю: *прийми тут, де моя слава, де моя воля лежить... мою присягу...* [1:313]. Слава сполучається також з *волею* людини. Рис уособлення *слави* додають епітети *свою, твою, моя*.

Опозитом *честі* виступає *безчестя* як «1. Те, що завдає неслави; ганьба» [5:1:90]: *як не можна приставити знову моєї коси, так не можна мені стати достойною чесною чоловіка; не принесу нікому безчестя..., не зав'яжу чужого віку, не*

остиджу ніякої сім'ї... [1:313]. Честь сполучається з людською гідністю, чесністю, а безчестя – із соромом. *Безчестя* можна *принести*, нехтуючи народною мораллю. У народній традиції порушення морального кодексу, у тому числі відмова від весілля (*наробити бешкету* [1:411]), каралося грошовим відшкодуванням: *заплатити за безчестя* [1:196].

Під час самого весільного дійства неодноразово реалізуються концептуальні уявлення про таку моральну якість, як честь. Так, опозитами є весільні терміни *чесна молода* й *нечесна молода*, пов'язані з моральними настановами щодо збереження молодою дівочої честі до весілля: «Якщо *молода чесна, красенькі стрічечки чіпляють всім гостям...* *Над стріхою, на велику ломаку, чіпляють червоний прапор і півлиту»* [7:65]. Також на позначення цнотливої нареченої в східнослов'янських говірках знаходимо весільні терміни *чесна; чесна дівочка; чесна дівка; чесна дівчина; чесна нівеста* на противагу не цнотливій – *нечесна; нечесна молода* [2:154]. Звичаєве право засуджує дошлюбні стосунки молоді, тому це знаходить вираження у весільних обрядах, покликаних покарати *нечесну молоду*: «Як *молода не дуже чесна – по комині писали, драли чим угодно, і ложками, і всім. Комин у сажу замазували. Набирали в драгу цеберку попіл і били по неї палкою – для сміху»* [7:67]. «У весільний сезон одного дня часом вінчалось відразу до восьми пар. Але тільки “чесних” молодих, “покритки” не мали права вінчатися в неділю» [4:22]. *Чесна дочка* – таку назву має молода у весільній пісні на Полтавщині під час обряду *перезва*, коли в понеділок до батьків молодої ідуть родичі молодого з молодими: «Після того, як добре нап'ються та нагуляються, «перезва» повертається назад з усім родом і гостями молодої. Вперше за все весілля в гості до сватів ідуть і батьки молодої. Попереду процесії старший боярин веде молоду і рід молодого. За ними крокує молодий під руку з тещею, а далі – батько зі своїм родом... Дорогою гості молодого співають: ...Зять тещеньку веде. Він доріжку мете, За білу ручку, За честную до(чку)» [4:50–51]. Пошану матері молодої за збереження честі доньки виражено за допомогою демінутивних суфіксів слів *тещеньку, доріжку, ручку*.

Дотримання честі як принцип поведінки молодих людей у дошлюбний період стало підґрунтям для утворення термінів на позначення весільних чинів: *рідні од її честі* – «родичі молодої», *рідні од його честі* – «родичі молодого» [2:124]. Концепт *честі* містить у собі не тільки моральну якість людини, але й ушанування цієї якості. У весільній обрядовості це виявляється найяскравіше. Так, у бойківсько-наддністрянській говірці «...дослідники відзначають назву

жартівливого післявесільного обряду, під час якого наречена вшанувала, тобто «давала честь» батькам чоловіка, – на честь... пор. рос. діал. *почётно, почёсно* «частування на другий день після весілля» [8:203]. Як бачимо, назви українських і російських весільних обрядодій є результатом трансформації назви моральної якості. Крім того, поле концепту *честь* містить у собі назву весільної реалії: східнслоб. *Чесность* – «сорочка зі знаками цноти, яку демонструють учасникам весілля» [2:155].

Меншою мірою реалізується концепт *слава* безпосередньо під час весільного дійства. Так, у значенні «чутка, звістка про кого-, що-небудь; прослава» термін *слава* зустрічається у весільному контексті: «У вівторок – їсти та й пити, В середу – славу зробити» [7:67], що вказує на закінчення весілля в середу. «Казали: І завтра середа, До середи – хоч на призьбі сиди» [7:67]. Дієслівний компонент *зробити* підкреслює можливість створити як позитивну репутацію (у даному разі), так і негативну. Вираз *славу зробити* дає розуміння того, що саме значення «добра звістка про щось» лежить в основі концепту *слава*, адже весільні контексти відзначаються глибокою архаїчністю, дають ключ для розуміння багатьох образів, символів, концептів.

Таким чином, концепти *слава* й *честь* належать до української весільної концептосфери поряд з такими концептами, як совість, гідність, любов тощо, які можна об'єднати в спільну підгрупу «Моральні засади поведінки». При всій близькості понять, зокрема спільності значення «визнання,

пошана», слава й честь становлять різні поняття. Видається логічним зв'язок слави з честю або безчестям людини, у тому числі молодої людини, яка готується до шлюбу. Від початкового значення лексеми *слава* «розголос про щось позитивне, схвалення чогось або когось» відмежовуються нові значення «готовність до ініціації», «загальна думка про когось», «чиясь репутація», «розголос про щось негативне», «коса покритки», які часто стосуються незаміжньої дівчини. Такі трансформації концептуального значення *слави* сталися внаслідок формування звичаєвого права українців, яке передбачає моральне покарання молоді за безчестя. Концепт *честь* реалізується більшою мірою у весільних обрядодіях переважно для позначення цнотливої або нецнотливої молодої. Його наповнюють не тільки поняття про моральну якість, але й, як результат, наявність цієї риси. Концепт слави пов'язаний з концептами пам'яті, волі, концепт честі – з поняттями сорому, чесності, безчестя. Лексеми *слава* й *честь* входять до складу образних висловів, причому *слава* вживається з численними дієслівними компонентами типу *підє, добула, зробити, остидити* тощо, а *честь* дала підґрунтя для утворення назв весільних чинів, весільних обрядодій, весільних реалій. Названі концепти займають важливе місце у концептуальному полі українського весілля, оскільки містять уявлення про дошлюбну нормативну поведінку молоді, формування етикетних засад соціуму, його реакцію на порушення норм звичаєвого права.

Умовні скорочення

д.-рус. – давньоруське,
і.-є. – індоєвропейське,
праслов. – праслов'янське,

рос. – російське,
східнслоб. – східнословобанське,
чес. – чеське.

Література

1. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори / Григорій Квітка-Основ'яненко. – К. : Наук. думка, 1982. – 540 с.
2. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобанських говірок (Луганська область) / Ірина Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.
3. Марчук З. «Іванові ручку дам, Степанова буду» (пережитки давніх шлюбних стосунків у купальських піснях) / Зоряна Марчук // Берегиня. – 2004. – № 3. – С. 8–21.
4. Муравський шлях – 2000: Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Г.В. Лук'янець, М.П. Маслов, О.В. Коваль. – Х.: Регіон-інформ, 2000. – 152 с.
5. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко] – К. : Аконіт, 2006.
6. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М.М. Пазяк] – К. : Наук. думка, 1990. – 528 с.
7. Фольклорні осередки Харківщини / [упоряд. К. Дорохова, В. Осадча, Н. Плотник]. – Харків : Регіон-інформ, 2002. – 380 с.
8. Хібеба Н. В. До весільної лексики бойківських говірок: номінація післявесільних обрядодій / Н. В. Хібеба // Лінгвістика: Збірник наукових праць. – Луганськ, 2007. – № 1 (11). – С. 199–208.
9. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – 2-е изд., перераб. и доп. / Г. П. Цыганенко. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.